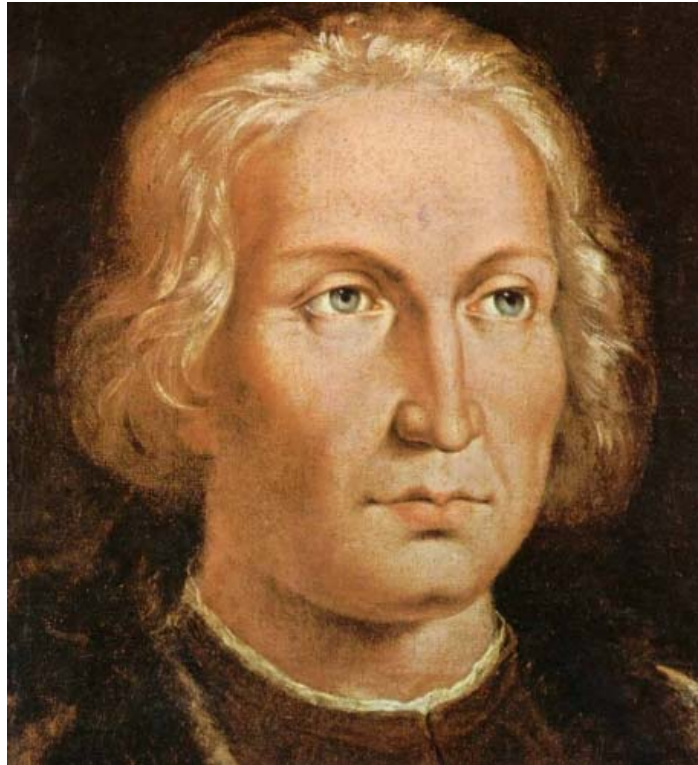

ARTICLES » 2012-12-09

L'origen del mot català 'Virrei' i l'ús que En Colom en va fer

D'on ve el terme "virrey" que En Colom va utilitzar fins a l'avorriment? Directament del llatí? O és un manlleu del català? En Jordi Bilbeny ens ho desvela en aquest acuradíssim estudi

Són diversos els historiadors i especialistes en dret institucional –En Vicens i Vives entre ells^[1]– que han evidenciat que el càrrec de "virrei" atorgat pels Reis Catòlics a En Cristòfor Colom en tornar de descobrir el Nou Món és català en exclusiu i totalment inexistent a Castella. D'aquí, del fet que el contracte es guardi a l'Arxiu Reial de Barcelona; que ens trobem davant d'un document que reflecteix la donació de drets i privilegis mitjançant capítols, com els capítols de cort catalans; que el qui el signi sigui En Joan de Coloma, secretari de la Cancelleria catalana, i que els diners surtin del Tresorer General de la Corona d'Aragó, Gabriel Sanxis, se'n pot inferir amb tota naturalitat que En Colom va pactar i organitzar la descoberta de les Índies amb la Cancelleria catalana i l'empresa ha estat, consegüentment, una gesta també catalana.

Però si l'ofici de virrei i la seva concessió ja era de per si una evidència clara de la catalanitat de l'empresa i del mateix Colom, puix mai, en tota la història del virregnat, el càrrec no ha estat concedit a un estranger dels Estats de la Monarquia Catalana, el mot que En Colom emprà per designar el seu càrrec ho acaba de reforçar rasament i curta.

D'acord amb En Geo Pistarino, que ha estudiat la signatura del Descobridor, "la vera i pròpia firma que hi ha sota el disseny de la sigla [...] presenta, doncs, tres variants: «El Almirante», «Virey», [i] *Christo Ferens*" i que "en realitat, segons les recerques elaborades per En Fritz Streicher, les diverses dictures corresponen a dos períodes de la vida de l'Almirall: l'un, almenys, fins al 22 d'octubre de 1501, durant el qual usa la fórmula d'«El Almirante», i alguna rara vegada aquella de «Virey»; l'altre, almenys des del 5 de febrer de 1502 en endavant, caracteritzat per l'adopció exclusiva de la fórmula de *Christo Ferens*"^[2]. I afegeix, en parlar de la fórmula sotasignada de «l'Almirant», que "almenys en un parell de documents coneguts per nosaltres, aquest subscript és substituït pel de «Virey»^[3]. I continua: "En Cristòfor Colom té, doncs, ben diferenciats a la signatura els dos qualificatius d'«El Almirante» i «Virey»"^[4]. Per acabar reblant: "Dels dos exemplars que ens han pervingut que es remunten a la seva tercera expedició ultraoceànica, sembla clar que la firma amb la dictura de «Virey» és usada per ell en documents públics

oficials"[5].

I del mateix parer són En Juan Gil i En Frederic Udina. Mentre per En Gil, "en repassar les signatures que En Colom posa als seus escrits, en trobem de tres tipus diferents. Fins al 6 de febrer de 1502, En Colom signa sempre amb l'anagrama seguit de les paraules *El Almirante*, salvat de dos documents que són dues autoritzacions reials per a monopolis a les Índies, on posa, rere l'anagrama, la paraula *Virrey*"[6]; per l'Udina, que també s'acorda fil per randa amb el parer d'En Pistarino i En Gil, de les tres signatures amb què rubrica En Colom els seus escrits, la de "*Virrey* [és] la signatura més rara"[7]. Però no pas per això no s'està de confirmar-nos que "aquesta darrera signatura apareix solament en documents públics oficials, en els quals Colom actuà en nom dels sobirans, dels reis (d'ací el nom de virrei, que fa les funcions del rei). És un títol atorgat pels Reis Catòlics a les capitulacions de 17 d'abril de 1492 i confirmat més tard [...]; és d'una gran dignitat, superior a la d'almirall"[8]. Als criteris dels autors sobredits, s'hi afegirà la Consuelo Varela, amb un raonament idèntic, car, per ella, En Colom, signava sempre "*El Almirante*, excepte en un parell de disposicions oficials, en què signà com a *Virrey*"[9].

Amb les quals afirmacions, resta indubitable que l'Almirall Colom no va fer servir mai, com a signatura seva, el nom castellà de "Visorey", sinó que va emprar, sempre que designava aquest càrrec sota la seva firma, en documentació netament oficial, el mot català de "Virrei".

Per l'Ulloa, En Colom "escrivia i signava sempre «Virey». És la forma catalana del mot i és, precisament, un dels signes de la catalanitat de Colom"[10]. I, tal com ha escrit En Joaquim Arenas, "cal observar que [el Descobridor] no usa la forma castellana de «Visorey» i que aquesta dignitat virreial només era vigent, en aquella època, a la Corona d'Aragó"[11].

Segons En Lalinde, el terme "visrey" apareix notablement a la documentació catalana de la Cancelleria d'En Ferran el Catòlic, si bé dubta que es generalitzés arreu del Principat. Així, observem que el 13 de febrer de 1488 el rei es dirigeix a "tots e qualsevol loctinents generals, visreys, governadors, [i] portant veus de nostre general governador"[12]. De la qual denominació En Lalinde creu que "és molt possible que amb el primer terme hom es referís a catalans i aragonesos i amb el segon als de Sicília i Sardenya, atès que en quasi tota la correspondència coincideix amb aquest criteri"[13]. És a dir, que a la documentació dimanada de la Cancelleria reial a l'època d'En Ferran II ja hi trobem totalment fixat i definit el mot "visrey", encara que s'apliqui, especialment, però no exclusivament, als oficials de Sicília i Sardenya. Per En Lalinde, "amb tot, encara és més definitiva la prova oferta pel vulgarment anomenat «Dietari» del Consell de Cent, on els escrivans municipals, sense preocupacions cancelleresques, empraran els noms vulgars. Almenys, no se li pot negar la seva inclusió a la literatura oficiosa; i que emprarien els termes corrents ho avala el que [el llibre] donarà entrada a la paraula «virrei», mentre que la literatura oficial solemne no ho farà mai, i la solemne una mica més tard"[14].

Nogensmenys, una lectura apressada o incompleta li fa dir que "la primera vegada que crec que apareix aquell terme al *Dietari* és al 1520, al dia 27 de setembre, en què surt un correu de la ciutat per a En Diego de Mendoza, que és a Dènia, «qui és provehit pera esser visrey del present Principat»"[15], car no és cert que aquesta fos la primera vegada que s'utilitza el terme per designar un lloctinent. Sí que és veritat que "la paraula encara no té gaire arrelament"[16], però hi ha exemples anteriors al que ell apunta com a primer mot documentat.

Així, per mi –si bé una lectura encara més minuciosa potser ens aportaria alguna nova sorpresa–, cal datar la primera aparició del mot "virrei" al *Dietari*, al 5 d'agost de 1435, data en què trobem escrit que, a la batalla de Santa Ponça, hi fou pres En "Lop Ximén d'Urrea, qui après fonch visrey de Sicília"[17]. Com que En Ximén d'Urrea fou virrei de Sicília de 1445 a 1457[18], és molt probable

que aquest terme s'interpolés, com a precisió al text, a la dècada dels seixanta o setanta, en ser passades les anotacions de les minuts dels esborranys al *Dietari*. Però, tanmateix, és molt anterior a la data de 1520 que donava En Lalinde.

Semblantment, tornem a trobar el mot "virrei" dins el *Dietari* en quatre dates molt pròximes a les del nomenament d'En Colom amb aquest càrrec: al 23 de gener de 1494 i al 12 i 31 de gener i al 9 de febrer de 1495. En el primer cas, encara que es designi En Joan de Lanuça "loctinent general de la majestat del rey", l'encapçalament del text ens parla de l'"Entrada de vizrey"[19]; mentre que, en el segon, tenim per al dia 12: "En aquest dia vench nova com lo loctinent general del senyor rey, mossèn Joan de Lanuça, partia de Perpinyà, hon ere ab lo Consell Rey, per quant lo senyor rey lo manave anar a Sicília, de hon lo havia fet son visrey per mort de don Ferrando d'Acunya, qui ere visrey en lo dit regne"[20]; per al dia 31: "En aquest dia partí mossèn Joan de Lanuça, loctinent general del senyor rey, de Barchinona per anar la via de València, per embarcar-se ab les galeasses venecianes per anar a Sicília, de hon ere creat visrey"; i per al dia 9: "En aquest dia acabaren los X dies de la Audiència Rey, per la partida de mossèn Johan de Lanuça de Barchinona, qui ere loctinent general del senyor rey [e] anà a Sicília per visrey"[21].

I trobem emprat, encara, el mot "virrei" en d'altra documentació oficial coetània, com és ara en una carta dels consellers de Barcelona al rei Ferran, del 5 de setembre de 1491, per la qual li supliquen que mani "al visrei e altres oficials dels dits regnes e altres parts, que no permeten en manera alguna que dits corals sien trets de aquells, ni aportats en parts algunes sino en los regnes e terres de vostra magestat"[22]. Seran, novament, els mateixos consellers els qui tornen a emprar el mot en escriure al virrei de Sardenya, al 10 de gener de 1492, per quant se li adrecen de la tenor següent: "Al molt spectable lo senyor micer Johan dusay, visrey de Cerdenya"[23].

I En Pere Miquel Carbonell, arxiver reial, també emprarà aquest mot en uns versos sobre la mort, compostos per celebrar el Nadal de 1497, en què hi fa parlar diversos personatges. Així, per introduir el parlament que la Mort adreça al Lloctinent General, escriu: "Parla la mort al Visrey o Loctinent general del Senyor Rey"[24]; i, en la resposta d'aquest, l'autor apunta: "Respon lo Vizrey o Loctinent general"[25].

No satisfets amb els resultats dels seus dos primers estudis sobre la institució virregnal a la Corona d'Aragó i a les Índies, perquè no permetien aprofundir a la menuda sobre els seus orígens medievals i connectar-los amb les seves autèntiques arrels, En Lalinde enllesteix un nou treball per tractar a fons la qüestió del naixement dels virreis i els lloctinents, "encara que –com ell diu– això comporti alguna rectificació de les conclusions provisionals en el treball primitiu"[26]. Es tracta de "Virreyes y Lugartenientes medievals en la Corona de Aragón", on l'autor fa una revisió acurada a la documentació primigènica. Això ha permès treure a la llum tot un seguit de textos que parlen dels oficis de lloctinent i de virrei, amb anterioritat als al·ludits fins ara i, de retop, ha permès adonar-nos que la primera documentació catalana que consigna el mot "virrei" és encara més antiga que la que mostrava el *Dietari* de la Generalitat, al 1435.

Per En Lalinde, ara, "el terme de *virrei* apareix probablement per primera vegada amb la designació d'Hug d'Anglesola, en aquesta qualitat, per a Mallorca, en virtut del poder estès a Sant Feliu de Llobregat, el dia 20 d'agost de 1397, per En Martí I, i en el qual es presenta al lloctinent de Governador i als Jurats de l'illa"[27]. El que és revelador és que ja en els textos catalans s'intitula "lo virrey en lo Regne de Mallorques", "lo visrey" o, més sovintment, "lo vizrey"[28].

D'acord amb la nova documentació, el mot "virrei" torna a sorgir, al 17 d'agost de 1403, en la promulgació d'una sentència d'En Berenguer de Montagut, en la qual ell mateix es proclama "cavaller, conseller del molt alt senyor Rey e, per aquell matex senyor, virey en la ciutat e vegueria

de leyda"[29]. Sense menystenir que també trobem constatada la forma "visrey", en tres ocasions a l'any 1403[30]; a les Corts de Sant Cugat, de 1409[31], un cop al 25 de febrer de 1410, on el Rei envia el seu conseller Mossèn Arnau d'Erill "així com a visrey, lochtinent, capità, Castellà e procurador nostre"[32] i al Parlament de Barcelona de 1416[33].

Conformement, en tenim també un nou esment al *Cronicó dels dominics de Mallorca*. En parlar de l'any 1406, el llibre apunta: "A XXVIII de agost any MCCCCVI fonch feta gran festa y solemnitat en la ciutat de Mallorques de la ossa dels ofegats que's trobaren en las Illetas y per altrás parts axí de xiquets com de homens, de menestrals, mariners, mercaders, cavalers, e foren aplegats e feyent VIII capas ab solemnitat totas las parroquias y monastirs foren trasladats en la Seu, e foren totas las confrarias y cavalers, jurats, virey, y feu sermó lo f. Ant.º Alou"[34].

Segons la Josefina Mateu, que ha estudiat pregonament l'administració virregnal de Sardènyia, "al 1418 apareix el nom de *virrey*; el primer que ve a desenvolupar el càrrec és En Lluís de Pontons «Lodovicus de Ponts, Virrey del Regne de Serdenya»"[35]. Així mateix, al 1420 és nomenat nou virrei de l'illa En Guillem de Palou, que s'intitula "lochtinent de Vizrey e Governador"[36]; i en ser nomenat per al mateix càrrec, al 1437, En Francesc d'Erill, hom pot llegir a l'Arxiu d'Estat de Càller: "Lo molt noble e magnífich Mosser Francesch derill, Cavaller, Conseller, Visrey, Governador general e Lochtinent general del molt alt senyor Rey Daragó en lo present Regne de Sardènyia"[37].

El mot "visrey" és emprat, alhora, a la primera meitat del segle XV, per En Jaume Çafont, car en parlar, al seu *Dietari*, dels personatges principals de la Corona d'Aragó que van ser fets presoners pels genovesos a la batalla de Ponça, entre d'altres a l'any 1435, anota: "D'Aragó hi foren presos los següents: primo, don Llop Ximén d'Urreya, qui après fonch vis-rey de Sicília"[38]. I, més avall, en la mateixa relació de presoners, consigna que entre els catalans hi havia "mossèn Francí d'Arill, qui après fonch vis-rey de Serdenya e après de Mallorques"[39].

També trobem el mot "VisRey" en una carta de l'11 d'octubre de 1458, signada per En Jaume Carròs, comte de Quirra[40]; el de "visrey" a la intitolació d'En Jaume d'Aragall, de 13 d'octubre de 1454[41]; i el de "virrey" en una carta de Ferran el Catòlic de 1479 en què nomena "lo noble D. Pere Massa ab poder de Virrei", en substitució del difunt Nicolau Carroç d'Arborea[42], i en una altra del mateix any, en què el rei escriu: "Pérez, Virrey o al regent e president en lo offici, mossen Pere Pujades, Governador e reformador en lo cap de Lugudor e mossen Joan Fabra, Procurador general"[43].

Entra pels ulls que l'ús d'aquest mot ja no és casual o irrellevant, sinó que el trobem cada vegada amb més profusió, fins que, tal com rebla En Lalinde, "a mitjan segle XV, el terme sembla haver-se consagrat"[44].

Així, doncs, no és gens d'estranyar que, al 1490, en publicar-se a València el *Tirant lo Blanc*, el seu autor emprés el mot de "visrei" en un parell d'ocasions. Al capítol 80, hi trobem: "E segons, senyor que he oït recitar, aquest Kirieleison era molt amat a favorit per lo rei qui era de Frisia, e li havia dat molt de sos béns, e ultra açò l'havia fet visrei de tota la terra"[45]. I al capítol 103 l'hi tornem a trobar: "E estant ab aquest trist continent la Infanta, per la sua cambra entrà lo Rei e son germà, lo duc de Messina, lo qual restava per visrei e llochtinent general de tot lo regne"[46].

I encara el trobo documentat al *Dietari de l'Antic Consell Barceloní*, car al VIII de març del 1499, hom hi escriu que a l'enterrament del Reverend mestre Berga, al monestir de Sant Francesc de Barcelona, "foren hi los bisbes qui en dita ciutat eren presents, [el] Virey, [el] Comte de Trevento, nobles, Cavallers, ciutedans e molta altre gent"[47].

Signantment, en iniciar-se el segle XVI el continuem trobant al *Vocabulari* llatí-català, català-llatí de l'Antoni de Lebrixa, de 1507, amb l'accepció "Virey . rey per altre = prorex"[48]. I que En Joan Baptista Anyes –molt probablement un parent dels Anyes (dits també Anes, Eanes, lanyes o Yàñez, segons l'escrit) que van anar amb En Colom a Amèrica, l'empri catorze vegades a la seva obreta *La vida de sant Julià abat y màrtir: y de santa Basilyssa*, de 1528, per designar l'ofici d'un delegat de l'emperador romà Julià, tramès a Síria[49].

I encara constato el terme a la resposta d'En Francesc Burgues, procurador reial de Mallorca a la protesta presentada pel síndic dels agermanats, En Miquel Santpol, a Barcelona, al 1522, car el text esmenta de passada "lo senyor virey"[50] i el "molt Reverendíssimo e ilustríssimo senyor archabisbe de Terragona, virey de Catelunya"[51].

Per això mateix, i d'una faisó inversament proporcional, als primers documents atorgats pels reis a En Colom, i que es conserven redactats en espanyol, el terme oficial que hi apareix per designar aquest càrrec, és el de "visorey". Així, a les *Capitulacions* se'ns diu que "Vuestras Altezas fazen al dicho don Christóval su Visorey e Governador General"[52] i, semblantment, s'empra aquest terme castellà en 21 documents més, datats entre 1492 i 1506 –any de la mort d'En Colom–, sense que *en cap moment* s'usi el mot "virrei"[53].

Fins i tot, a la resta de documentació en què els reis es dirigeixen al Descobridor, els títols de "virrei" i "governador general" desapareixen del text perquè, com que eren càrrecs exclusivament catalans, sense cap estructura ni desenvolupament polític a Castella, evidenciaven tant la naturalesa jurídica com l'entorn institucional catalans d'En Colom i de la Cancelleria que en promovia l'empresa. Tal com, amb sorpresa ha consignat En Fernández Duro en parlar dels títols de virrei i almirall que es van concedir al Descobridor, a la documentació oficial, "els oficis de la marina, com si obeïssin una consigna prèvia, no tornaren a anomenar En Colom llevat d'*almirall de les Índies*, estigués o no l'assumpte relacionat amb la mar, i significant-se en aquest cas concret els despatxos redactats a la secretaria particular del rei, que mai no empraren el primer"[54], de virrei.

Ara, doncs, i des d'aquesta òptica, hom comprèn que quan la reina Joana de Castella, al 16 de gener de 1515, atorga el títol d'almirall, virrei i governador [general] a En Jaume Colom, en tant que successor del seu pare i primer almirall de les Índies, designi aquest ofici sota la grafia de "Visorey"[55]. I, conformement, s'escau a l'època d'En Carles I, tal com ho assevera En Lalinde: "A la documentació oficial apareix emprada amb profusió la paraula "visorey" a les *Instruccions* donades per En Carles I a la seva filla Joana, Princesa de Portugal, quan la deixa com a lloctinent general als Regnes de la Corona d'Aragó, i al 1554 el Rei comença a dirigir-se al «*viso rey de cathaluña*»"[56].

Consegüentment, quan al 1611 En Sebastián de Covarrubias edita a Madrid el seu *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*, només recull el terme "visorrey"[57], sense creure que el mot *virrei* o *virey* sigui cap "tesor" de la llengua castellana; la qual cosa ha fet que En Lalinde glossés que, "quan es fa un diccionari polític-administratiu a Castella, únicament s'hi inclou la paraula «visorrey», sense cap esment a la de «lloctinent»"[58], o "virrei".

El fet és altament significatiu perquè encara, al 1580, en una data ben propera al diccionari d'En Covarrubias, s'havia editat a Barcelona el *Thesaurus Puerilis*, de l'Onofre Pou, un nou diccionari en llengua catalana, que també recollia l'accepció "Lo Visrey, o lloctinent" i li atorgava la traducció llatina corresponent de "Vicarius Regis"[59], palesant, així, la catalanitat exclusiva del terme.

Amb la qual cosa en podem deduir obertament i clara que En Colom, en emprar sempre en la seva signatura el mot "Virrei", evidenciava no tan sols que feia servir un terme estrictament català, i que

rellevava, així, la catalanitat del càrrec que se li havia atorgat, sinó que, en escriure'l, donava a conèixer, fonamentalment, la seva mateixa naturalesa política i nacional catalanes.

Jordi Bilbeny

[1] Vg. JAIME VICENS VIVES, "Precedentes mediterráneos del virreinato colombino"; *Anuario de Estudios Americanos*, V (1948), p. 571–614.

[2] GEO PISTARINO, *Cristoforo Colombo: l'enigma del criptogramma*; Accademia Ligura di Scienze e Lettere, Gènova, 1990, p. 28.

[3] Ídem, p. 34.

[4] Ídem.

[5] Ídem.

[6] JUAN GIL, "Introducción" a *Cristóbal Colón. Textos y documentos completos*; Alianza Universidad–320, Alianza Editorial, S.A.; 2a edició, Madrid, 1992, p. 82.

[7] FREDERIC UDINA I MARTORELL "Les signatures de Cristòfor Colom", *Catalunya a l'època de Colom (1450–1506)*; Generalitat de Catalunya–Comissió Amèrica i Catalunya 1992, Barcelona, 1992, p. 137.

[8] Ídem.

[9] CONSUELO VARELA, *Cristóbal Colón. Retrato de un hombre*; Alianza Editorial, S.A.; Madrid, 1992, p. 70.

[10] LLUÍS ULLOA, *Noves Proves de la Catalanitat de Colom. Les Grans Falsetats de la Tesi Genovesa*; Llibreria Oriental–Americana Maisonneuve Frères, París, 1927, p. 182.

[11] JOAQUIM ARENAS I SAMPERA, *A la recerca d'una història amagada. Colom, Catalunya i la Descoberta*; La Llar del Llibres, Barcelona, 1992, p. 86.

[12] Cf. JESÚS LALINDE ABADÍA, *La Institución Virreinal en Cataluña (1471–1716)*; Instituto Español de Estudios Mediterráneos, Barcelona, 1964, p. 73.

[13] Ídem.

[14] Ídem.

[15] Ídem.

[16] Ídem.

[17] *Diataris de la Generalitat de Catalunya*; a cura de Lluïsa Cases i Loscos, Josep Fernàndez i Trabal, Laureà Pagarolas i Sabaté, obra dirigida per Josep Maria Sans i Travé, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1994, vol. I, p. 63.

[18] Cf. M MERCÈ COSTA, "Virreis de Sicília"; *Gran Enciclopèdia Catalana*; Enciclopèdia Catalana, S.A.; Barcelona, 1979, vol. 13, p. 577.

[19] Cf. *Dietaris de la Generalitat de Catalunya*; op. cit., p. 275.

[20] Ídem, p. 281.

[21] Ídem.

[22] Cf. ANTONIO DE CAPMANY Y DE MONTPALAU, *Memorias Históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la Antigua ciudad de Barcelona* [segons l'edició de Madrid, de 1779]; Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, Barcelona, 1962, vol. II, 1a part, doc. 417, p. 606.

[23] Ídem, doc. 418, p. 606.

[24] PEDRO MIGUEL CARBONELL, "Opúsculos Inéditos"; a cura de Manuel de Bofarull y Sartorio, *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, XXVIII (1865), p. 297.

[25] Ídem, p. 298.

[26] JESÚS LALINDE ABADÍA, "Virreyes y Lugartenientes medievales en la Corona de Aragón"; *Cuadernos de Historia de España*, XXXI-XXXII (1960), p. 98.

[27] Ídem, p. 130.

[28] Ídem.

[29] Ídem, p. 147, nota 99.

[30] Ídem, nota 98; p. 151, nota 106 i p. 168.

[31] Ídem, p. 152.

[32] Ídem, p. 138, nota 84.

[33] Ídem, p. 156.

[34] Cf. GABRIEL LLABRÉS, "Cronicó dels dominics de Mallorca"; *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, XII (1908-1909), p. 343.

[35] JOSEFINA MATEU IBARS, *Los virreyes de Cerdeña. Fuentes para su estudio*; CEDAM-Casa Editrice Dott. Antonio Milani, Pàdua, 1964, vol. I (1410-1623), p. 30.

[36] Ídem, p. 104.

[37] Ídem, p. 117.

[38] JAUME SAFONT, *Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484)*; a cura de Josep Maria Sans i Travé, *Textos i Documents-28*, Fundació Noguera, Barcelona, 1992, p. 33.

[39] Ídem.

[40] J. MATEU IBARS, op. cit., p. 132.

[41] Ídem.

[42] Ídem, p. 146.

[43] Ídem, p. 150.

[44] J. LALINDE ABADÍA, "Virreyes y Lugartenientes medievales en la Corona de Aragón"; op. cit., p. 154.

[45] JOANOT MARTORELL, *Tirant lo Blanc i altres escrits*; a cura de Martí de Riquer, Clàssics Catalans Ariel, Editorial Ariel, S.A.; 5a edició, Barcelona, 1990, cap. 80, p. 269.

[46] Ídem, cap. 103, p. 318.

[47] Cf. FREDERICH SCHWARTZ Y LUNA I FRANCESCH CARRERAS Y CANDI, *Manual de Novells Ardits, vulgarment anomenat Dietari del Antich Consell Barceloní*; Volum Terç, Anys 1478–1533, Imprempta de Henrich y Companyia, Barcelona, 1894, p. 156.

[48] *Vocabularius Aelii antonii nebrissensis*; Carolus Amorosis, Barcelona, 1507, foli s/n.

[49] Vg. JOAN BAPTISTA ANYES, *Obra Catalana*; a cura de Max Cahner, Autors Catalans Antics–4, Curial Edicions Catalanes, S.A.; Barcelona, 1987, p. 85, 86, 87, 88, 89 i 91.

[50] Cf. JOSEP JUAN VIDAL – ENRIQUE SÁNCHEZ NIEVAS, *Els Burgues. Una nissaga de poder*, El Tall del Temps–40, El Tall Editorial, Palma de Mallorca, 2003, doc. 9, p. 221.

[51] Ídem, p. 222.

[52] "Capitulaciones concertadas entre los RR.CC. y Cristóbal Colón para el descubrimiento y conquista de América"; dins *Las Capitulaciones en Santa Fe (1492–1498)*, Diputación Provincial de Granada, Granada, 1993, document núm. 1, p. 35.

[53] Vg. MARTÍN FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, *Colección de los Viajes y Descubrimientos, que hicieron por Mar los Españoles desde fines del Siglo XV*; Imprenta Real, Madrid, 1825, tom II, documents VI (p. 9–11), XV (21–22), XLI (57–62), XLII (62–64), XLIII (64), XLIV (65), XLV (66–72), LXX (107–108), LXXII (110–114), LXXIII (115–116), LXXVI (143–149), LXXX (156–157), CI (179–180), CIV (182–185), CIX (191–195), CXV (203–206), CXXI (215–216), CXXII (217–218), CXXVI (221–235), CXXXI (240–242) i CLVIII (311–316).

[54] CESÁREO FERNÁNDEZ DURO, *Colón y la Historia Póstuma. Examen de la que escribió el Conde de Roselly de Lorgues*; Imprenta y Fundición de M. Tello, Madrid, 1885, p. 33.

[55] Cf. M. FERNÁNDEZ DE NAVARRETE, op. cit., doc, CLXXVI, p. 364.

[56] J. LALINDE ABADÍA, *La Institución Virreinal en Cataluña (1471–1716)*; op. cit., p. 73.

[57] Vg. SEBASTIÁN DE COVARRUBIAS, *Tesoro de la Lengua Castellana o Española* [segons la impressió de 1611]; edició de Martí de Riquer, Editorial Alta Fulla, Ad Litteram–3, Barcelona, 1989, p. 1012.

[58] J. LALINDE ABADÍA, *La Institución Virreinal en Cataluña (1471–1716)*; op. cit., p. 73.

[59] ONOPHRIO POVIO, *Thesaurus Puerilis*; Joanem Paulum Menescal, Barcelona, 1580, foli 105.